

De canon van Amsterdam

Onder redactie van Piet de Rooy & Emma Los

Boom Amsterdam

Dit boek werd mede mogelijk gemaakt door:

AMSTERDAMS
Historisch Museum



Gemeente Amsterdam
Stadsarchief

© 2008 De auteurs

Behoudens de in of krachtens de Auteurswet van 1912 gestelde uitzonderingen mag niets uit deze uitgave worden verveelvoudigd, opgeslagen in een geautomatiseerd gegevensbestand, of openbaar gemaakt, in enige vorm of op enige wijze, hetzij elektronisch, mechanisch door fotokopieën, opnamen of enige andere manier, zonder voorafgaande schriftelijke toestemming van de uitgever.

No part of this book may be reproduced in any way whatsoever without the written permission of the publisher.

Beeldredactie: Nienke Huizinga, Amsterdam

Ontwerp: René van der Vooren, Amsterdam

ISBN 978 90 8506 683 5 | NUR 680

www.uitgeverijboom.nl

Afbeelding achterzijde omslag

Stadswapen ontworpen door Fré Cohen (ca. 1925).

Flap voorzijde

Het stadswapen op karton [foto: Soloman/Hollandse Hoogte].

Flap achterzijde

Het stadswapen op de gevel van het Amsterdams Historisch Museum aan de Nieuwezijds Voorburgwal [foto: Jeroen Oerlemans].

Kaarten binnenzijde omslag

© Gemeente Amsterdam, Dienst Persoons- en Geo-informatie

1

1250

De
Dam

2

1275

Het
tolprivilege

3

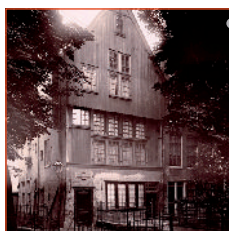
1345

Het Mirakel
van Amsterdam

4

1421

Stadsbrand



5

1482

De
stadsmuur

6

1485

Het oudste
koopmansboek

7

1535

Het
Wederdopers-
oproer

8

1578

De
Alteratie

9

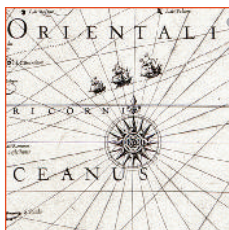
1596

Het
tuchthuis

10

1602

De VOC



11

1609

De
Wisselbank

12

1612

De
grachtengordel

13

1617

De Spaanse
Brabander

14

1631

De
Westerkerk

15

1632

Het
Athenaeum
Illustre

16

1642

De
Nachtwacht

17

1648

Het
stadhuis

18

1662

De firma
Blaeu

19

1671

De
Hoogduitse
en Portugese
synagoge

20

1683

De Sociëteit
van Suriname

21

1700

Buitenhuizen



22

1762

Het bankiershuis
Hope & Co

23

1777

Felix
Meritis

24

1808

Het
Paleis op de
Dam

25

1828

Het Algemeen
Handelsblad

26

1838

Artis



27

1864

Het Paleis
voor Volkslijt

28

1876

Het
Noordzeekanaal

29

1885

Vondelpark
en
Museumplein

30

1890

Kees
de jongen

31

1894

De Algemene
Nederlandse
Diamant-
bewerkersbond



32

1896

Gas- en
watersocialisme



33

1900

De Pijp



34

1917

Plan-Zuid



35

1919

Schiphol



36

1927

Café
't Mandje



37

1928

Olympische
Spelen



38

1934

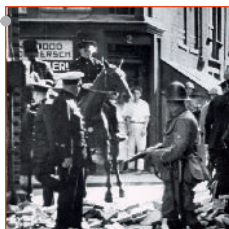
Algemeen
Uitbreidingsplan



39

1934

Het
Jordaanproer



40

1938

Schepen
uit Noord



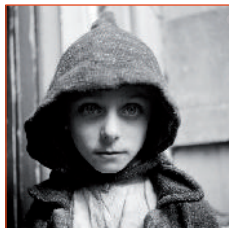
41

1940

Moord
op de joden

42

1945

De
hongerwinter

43

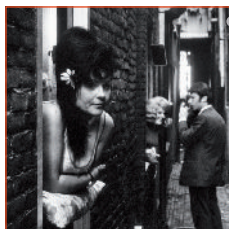
1950

Die mooie
Wester

44

1960

De Wallen



45

1965

Het
Lieverdje

46

1968

De
Bijlmermeer

47

1970

Nummer 14



48

2001

De
Dappermarkt

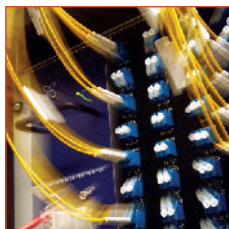
49

2004

De moord op
Theo van Gogh

50

2008

Amsterdam
Internet Exchange
(AMS-IX)

Geef mij maar Amsterdam

Een canon voor de hoofdstad

Geschiedenis is een verhaal, een verhaal dat het waard is doorverteld te worden. Soms gaat dat verhaal over mooie ervaringen, soms ook over tegenslagen en twisten. Zo is er een verhaal te vertellen over Amsterdam, de hoofdstad van Nederland.

Nu is Amsterdam een stad met een uitzonderlijk rijke geschiedenis. Dat blijkt ook wel uit de enorme omvang van de literatuur. Vandaar dat er behoefte was aan een kernachtige samenvatting, een canon. In vijftig korte hoofdstukken — of <vensters> — is hier het meest gedenkwaardige bij elkaar gebracht.

Het was geen eenvoudige opgave: de geschiedenis van de stad is overvol aan eigenzinnige personen, opvallende gebeurtenissen en markante gebouwen, straten en stadswijken. Gestreefd werd naar een keuze die recht doet aan dat rijke en geschakeerde verleden.

Twee algemene lijnen vallen daarin te ontdekken. Dat is ten eerste dat deze stad regelmatig sterk bepaald is door omvangrijke migratiegolven: het percentage niet-in-Amsterdam-geborenen is op dit moment ongeveer even groot als in de Gouden Eeuw. En ten tweede is het opvallend hoe Amsterdam voortdurend gewerkt heeft als een enorme emancipatiemachine. Dit was de plaats waar men naartoe kwam om het beter te krijgen, zo niet voor zichzelf, dan in ieder geval voor de kinderen.

Dat is ook de achtergrond van het motto dat aan de canon is meegegeven: Geef mij maar Amsterdam. Het is ontleend aan een lied dat in 1955 werd gemaakt door tekstschrijver Pi Vèriss (Piet Visser) en componist Harry de Groot, en werd gezongen door Johnny Jordaan:

*Geef mij maar Amsterdam / Dat is mooier dan Parijs
Geef mij maar Amsterdam / Mijn Mokums paradijs
Geef mij maar Amsterdam / Met zijn Amstel en het IJ
Want in Mokum ben ik rijk / En gelukkig tegelijk
Geef mij maar Amsterdam.*



1250

De Dam



Aan de drassige monding van de Amstel ontstond een gehucht van vissers en boeren. De boerderijtjes aan weerszijden van de rivier waren verbonden door een dam. Rond dit <centrum> zou Amsterdam uitgroeien.

1250

De Dam

Amsterdam ontleent haar naam aan de aanleg van een dam in de rivier de Amstel, niet ver van de plaats waar deze rivier uitmondt in het IJ. Aan beide kanten van de rivier lagen midden dertiende eeuw wat plukjes boerderijen, onderling bereikbaar langs een pad. Aan de ene kant van de rivier was dat ongeveer de Nieuwendijk, op de andere oever zo'n beetje de Warmoesstraat. Dat zijn de oude wegen in een zeer bescheiden nederzetting.

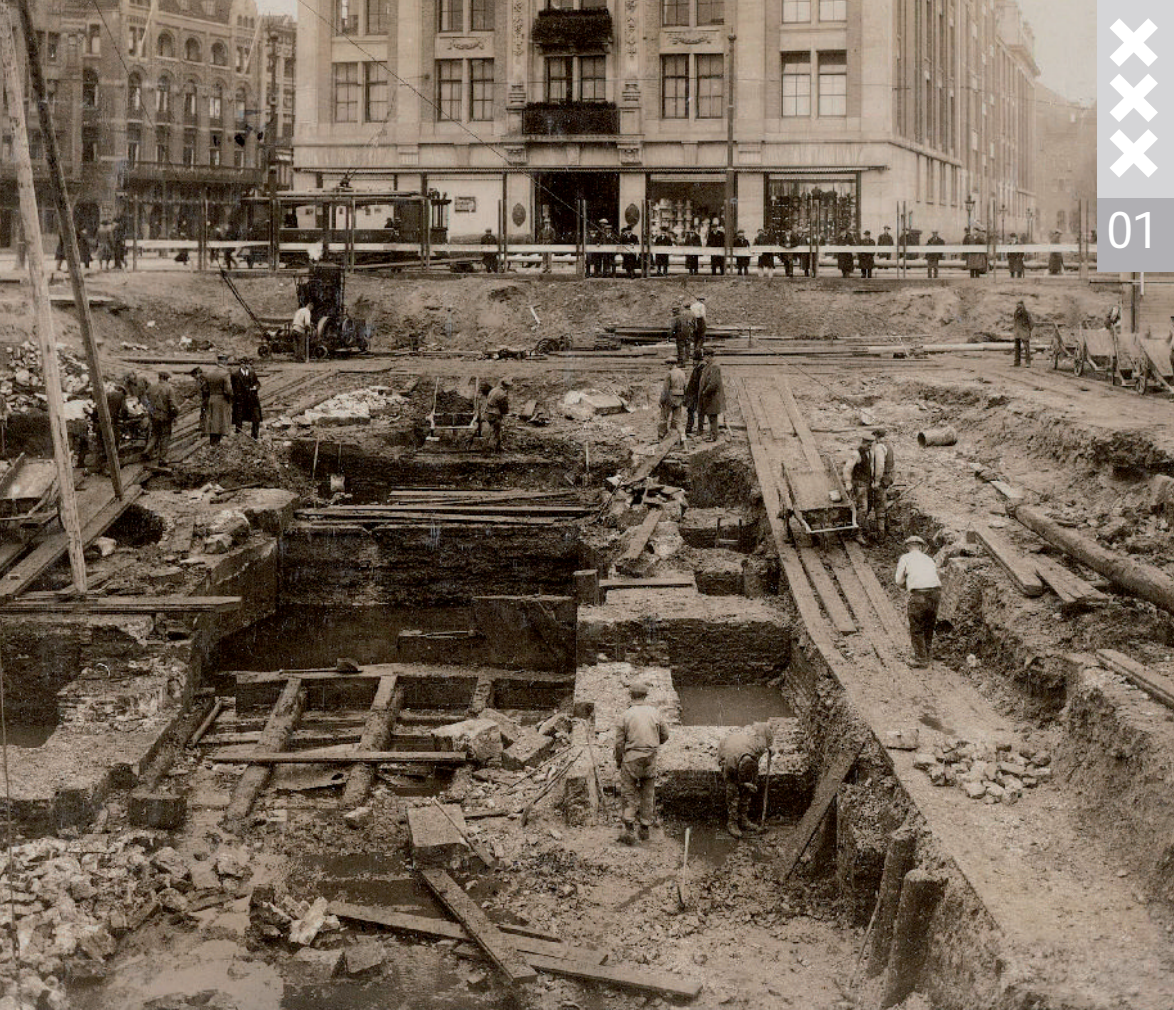
De wijde omtrek bestond uit veen, de bodem bestond voor tachtig procent uit water en als het wat hard geregend had, stonden regelmatig grote delen onder water. Veiligheidshalve waren die boerderijtjes dan ook gebouwd op verhogingen, terpen. Maar de bodem was zo slap dat de houten optrekjes langzaam maar zeker toch weer de bodem inzakten, zodat die terpen om de vijf tot tien jaar moesten worden opgehoogd.

Waarom gingen hier dan mensen wonen?

Dat was het gevolg van het feit dat rond het jaar 1000 de bevolking langzaam maar zeker was gaan groeien. Daarom was er behoefte aan meer voedsel en dus aan meer landbouwgrond. Die viel te winnen door het veen af te graven. Dat gebeurde in opdracht van de bisschop van Utrecht, de eigenaar van een omvangrijk gebied. In die periode vestigden zich de eerste ontginners bij de Amstel. Langzaam breidde de ontvening zich uit en bereikte deze het IJ.

Op het kruispunt van IJ en Amstel ontstond toen een boeren-nederzetting onder toezicht van de heren van Amstel. Er werden sloten gegraven, om het overvloedige water te kunnen afvoeren en als afscheiding tussen de verschillende stukken min of meer droge landbouwgrond. Aan het stratenpatroon van de Jordaan valt nog af te lezen hoe vroeger een aantal ontwateringssloten liep.

←
Gezicht op Amsterdam
(1538) van Cornelis
Anthonisz. Dit schil-
derij is het vroegste
portret van de hele
stad. In het midden
bevindt zich de Dam.
Aan het plein ligt het
middeleeuwse stad-
huis. Rechts is de
Nieuwe Kerk te zien.



↑
De fundamenteën van
de Damsluizen die
rond 1915 tevoor-
schijn kwamen bij
het afbreken van het
Commandantshuis
op de Dam.

Amstel en IJ zagen er toen anders uit dan nu. Het IJ was tussen 800 en 1000 dichtgegroeid met riet en veenmos. Vanaf de elfde eeuw was het door veendaling en stormvloed en weer gevuld met water en heel breed geworden. En er zijn aanwijzingen dat de oer-Amstel uit twee stukken bestond. De ontginners zouden tussen 1200 en 1250 beide delen met elkaar hebben verbonden tot een krachtige stroom. Langs Amstel en IJ werden dijken opgeworpen om het rivierwater tegen te houden.

Op terpjes aan weerszijden van de Amstel stonden eenvoudige boerderijtjes, schots en scheef door elkaar. De vloeren bestonden

uit aangestampte aarde met daarop matten van gevlochten tenen (wilgenhout) en een bakstenen stookplaats van grote kloostermoppen. De wanden waren gemaakt van gevlochten wilgen- en hazelaarstakken, de daken waren van riet, met daarin een rookgat. Uit opgravingen blijkt dat er toen, behalve boeren, inmiddels ook vissers en een paar ambachtslieden woonden, zoals een wever, een leerlooier, een tingieter en een smid.

Op kosten van de heren van Amstel werd ten slotte midden dertiende eeuw een dam aangelegd, waardoor de verschillende woonkernen aan beide kanten van de Amstel met elkaar verbonden raakten. De bovenkant van die dam werd geleidelijk breder gemaakt en daarmee geschikt als een soort centrum. Dit was het schamele begin van Amsterdam.

1250

De Dam



↑
Archeologische vondsten die aantonen dat er in het dertiende-eeuwse Amsterdam, behalve boeren en vissers, ook ambachtslieden woonden. Van links naar rechts: het halffabrikaat van een lokaal vervaardigde houten trip, een houten trip met ijzeren zoelbeslag, een ijzeren knijpschaar en een ijzeren pijlpunt.



Het tolprivilege van Floris V is het oudste document waarin Amsterdam staat beschreven. Samen met andere belangrijke papieren werd het eeuwenlang zorgvuldig in de charterkast bewaard. De documenten vormden het bewijs dat Amsterdam een onafhankelijke stad was met eigen rechten.

1275

Het
tolprivilege

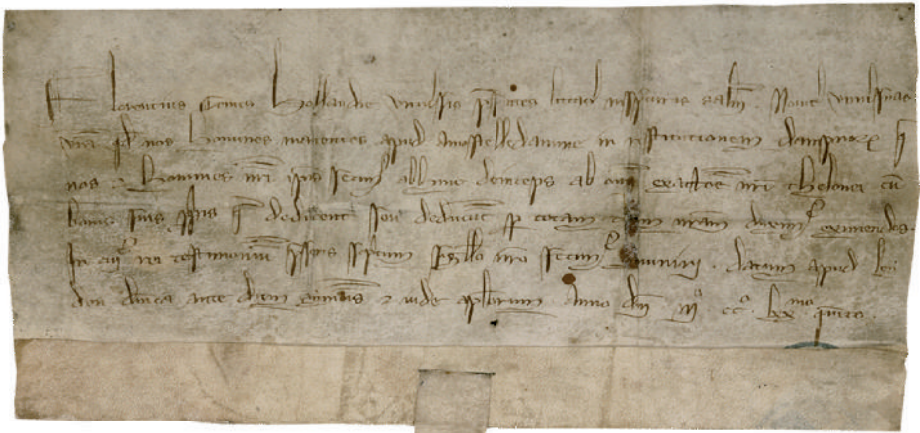
Amsterdam werd voor het eerst in een officieel document genoemd in 1275. Dat kwam doordat de graaf van Holland, Floris V, de bewoners van deze nederzetting een beetje tegemoet wilde komen, nadat zijn krijgsvolk daar nogal had huisgehouden en veel schade had aangericht. Om de verhoudingen weer wat beter te krijgen, kregen de <lieden die bij de Amsteldam verblijven> het recht om voortaan allerlei goederen binnen het graafschap Holland te vervoeren zonder daarvoor tol (een soort belasting) te hoeven betalen.

Dit <privilege> was wel belangrijk, maar mag ook weer niet worden overschat. Floris V kende het aan verschillende plaatsen toe. Bovendien was er altijd het risico dat hij het weer zou intrekken als hem dat beter uitkwam. Ook bleek nu dat de nederzetting eigenlijk nog geen echte naam had, zoveel stelde ze dus niet voor. Maar het was een begin.

Langzamerhand begon de nederzetting te groeien — rond 1300 woonden er vermoedelijk ongeveer duizend mensen. Heel geleidelijk werd Amsterdam wat onafhankelijker. Vooral van de graven van Holland, die in het begin van de veertiende eeuw het Amsteland hadden overgenomen van de bisschop van Utrecht. Deze toenemende vrijheid om de eigen zaken te regelen werd vastgelegd in <keuren> (wetten). De eerste dateert van 1300. De tweede uit 1342: daarin stonden de stadsrechten nog eens uitvoeriger beschreven en heette Amsterdam ook een <poirte> (spreek uit: poorte). Dat wil zeggen dat ze toen beschouwd werd als een stad.

Het belang van deze afspraken was groot. In de praktijk betekende het dat de rechten van Amsterdammers ook buiten de eigen stad werden gerespecteerd en dat de handel goedkoper en gemak-

←
De charterkast waarin eeuwenlang alle belangrijke keuren en privileges werden bewaard. Deze stond in de IJzeren Kapel in de Oude Kerk. Nu is hij te bekijken in het stadsarchief aan de Vijzelstraat.



Het tolprivilege van Floris V uit 1275. De graaf van Holland bepaalt hierin dat <homines manentes apud Amstelledamme> (vertaald uit het Latijn: <lieden die nabij de Amsteldam verblijven>) in zijn gebied geen tol hoeven te betalen.

1275

Het
tolprivilege

kelijker werd. Het was de erkenning van een zekere onafhankelijkheid, van zelfbestuur — ook al konden de graven dat natuurlijk altijd weer ongedaan maken. De stad was in ieder geval buiten-gewoon zuinig op deze documenten.

Amsterdam was voortdurend bang dat ze gestolen zouden worden of door een overstroming verloren zouden gaan. De verkregen documenten werden dan ook heel zorgvuldig bewaard: ze waren het kostbaarste wat de stad bezat. Vanaf de vijftiende eeuw werden de verschillende oorkondes — vaak in een kunstig handschrift op perkament geschreven en voorzien van zegels (<charters>) — opgeborgen in een speciale eikenhouten kast met 45 laatjes. De kast was met ijzerbeslag versterkt. Om hem open te krijgen waren drie sleutels nodig. Die werden door drie verschillende functionarissen bewaard op drie verschillende plaatsen.

De charterkast stond bovendien op een van de veiligste plaatsen die men kon bedenken in een stad die vooral uit hout was opgetrokken en waar regelmatig grote branden uitbraken: de stenen Oude Kerk. Daarin werd in de zestiende eeuw een aparte kapel voor de charterkast gebouwd, de zogeheten IJzeren Kapel. De kapel bevond zich vijf meter boven de grond, was afgesloten met een ijzeren deur (met twee sloten) en een dikke houten deur (met een grendel) en met twee trappen bereikbaar. Daar stond de kast, beveiligd tegen dieven en overstromingen, tot 1892, toen hij werd overgebracht naar het stadsarchief.

→
De vrouw van de zieke
man haalt de hostie
ongeschonden uit
de as. Detail van de
voorzijde van een
processievaandel,
ca. 1555. Dergelijke
vaandels werden
meegedragen tijdens
processies (plechtige
kerkelijke optochten)
door de stad.